

УДК 340.12

ПОНЯТТЯ, ПРИНЦИПИ І ВИДИ ТИПОЛОГІЇ ФОРМИ ДЕРЖАВИ CONCEPT, PRINCIPLES AND TYPES OF TYPOLOGY FORM OF THE STATE

Герилів Д.Ю.,
*здобувач кафедри загальної теорії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ*

У статті запропоновано загальнотеоретичний комплексний підхід до типології форми держави. Висвітлено категорійний аспект окресленої проблеми. Здійснено докладний аналіз принципів типології форми держави. Виокремлено та охарактеризовано різновиди типології форм держави.

Ключові слова: держава, типологія, форма держави, форма державного устрою, форма державного правління, форма державного режиму, принципи типології, види типології.

В статье предложен общетеоретический комплексный подход к типологии формы государства. Освещен категориальный аспект обозначенной проблемы. Осуществлен детальный анализ принципов типологии формы государства. Выделены и охарактеризованы разновидности типологии форм государства.

Ключевые слова: государство, типология, форма государства, форма государственного устройства, форма государственного правления, форма государственного режима, принципы типологии, виды типологии.

The general-theoretical integrated approach to the typology of the form of state governance was proposed in this article. Categorical aspect of the problem defined was shown. A detailed analysis of the principles of typology of the form of state governance was conducted. Varieties of typology of the form of state governance were described and defined.

Key words: state, typology, form of state governance, form of state structure, form of government, form of state regime, principles of typology, types of typology.

Постановка проблеми. Значущість дослідження проблеми типології форм держави зумовлена необхідністю комплексного підходу до вивчення і прогнозування розвитку державних форм, зокрема форми Української держави як цілісного феномену. Форма держави виступає однією з основних категорій юридичної науки і найважливішим політико-правовим інститутом будь-якої держави. Від вибору того чи іншого способу організації влади значною мірою залежить весь державно-правовий розвиток держави на певну перспективу.

Актуальність типологічного дослідження форм держави визначається колосальним обсягом емпіричного матеріалу, нагромадженого на сьогодні юридичною наукою і практикою розвитку державного ладу різних країн та епох. Системний типологічний підхід відкриває можливість синтезу численних класифікаційних схем елементного рівня і побудови типології форм держави як системи, що відображає найістотніші ознаки великих груп форм держави.

Дослідження основних типів форм держави в історичній ретроспективі та сучасному світі дозволяє найбільш об'єктивно оцінити розвиток державного ладу конкретної країни в усій сукупності його виявів.

Стан дослідження. Вагомий внесок у висвітлення вибраної теми зробили такі науковці: В. Авер'янов, В. Бабкін, С. Бостан, В. Денисов, О. Малько, М. Марченко, М. Матузов, М. Кульков, В. Погорілко, П. Рабінович, Ю. Рижмаренко, Л. Рожкова, В. Селіванов, В. Сіренко, О. Скакун, В. Супруненко, І. Усенко, В. Цветков, Ю. Шемшученко та інші.

Незважаючи на достатній у вітчизняній і зарубіжній науці кількісний доробок, присвячений формі держави, розробка питання про типологію форми держави як системну категорію є, на наш погляд, недостатньою. Доводиться констатувати переважання елементного підходу до розглядуваної проблеми. Визначення ж самої форми загалом обмежується загальнофілософськими поняттями. Тож спробуємо заповнити цю прогалину.

Мета статті полягає у тому, щоб запропонувати загальнотеоретичний комплексний підхід до типології форми держави з виокремленням її поняття, принципів та видів.

Виклад основного матеріалу. Історія політико-правової думки людства щодо держави та її устрою свідчить про необхідність побудови комплексної типології форм держави. На сучасному етапі розвиток форм держави в межах її історичних типів розглядають переважно в розрізі форм правління різних епох [8, с. 81-84]. У науковій літературі домінує підхід, за яким форма держави є сукупністю форми правління, форми державного устрою та політичного режиму. Треба визнати, що «елементне» поняття форми держави має свої позитиви: воно вирізняється чіткістю, зручністю для аналізу. Однак такий підхід не дає синтезованого уявлення про форму держави загалом [9, с. 128], у якій виявляються сутність і зміст держави. Для вирішення цього завдання потрібен якісно новий підхід, основу якого становить розгляд форми держави як триєдиної системної категорії юридичної науки. Саме в межах системного підходу до вивчення форми держави класифікація виходить на рівень типології.

Типологія є особливим різновидом наукової класифікації, результатом якої виступає виявлення вищої і найбільш узагальненої класифікаційної одиниці – типу. Під типом (гр. «typos» – взірць) зазвичай розуміють деякий взірць, який відображає характерні, узагальнені ознаки тієї чи іншої групи явищ. За словами Л. Рожкової, типи мають відображати найбільш загальні, істотні ознаки об'єктів, взяті в «чистому» вигляді, не ускладнені сторонніми обставинами [6, с. 21]. Типологічними ознаками можна вважати лише ті, які відіграють системоутворювальну роль, тобто здатні пояснити максимальну кількість інших ознак

і зумовлюють цілісність досліджуваних явищ [6, с. 22]. Тож, на наш погляд, під типом варто розуміти, по-перше, сукупність основних рис, які у своїй єдності дозволяють виділити ту чи іншу групу явищ і відмежувати її від інших аналогічних груп, а по-друге, саму якісно відокремлену групу явищ, об'єднаних такими властивостями.

Згідно з твердженнями Б. Чичеріна, життєві форми не складаються за логічними категоріями. Проте це не заважає існуванню протилежних типів, що різняться і якісно, і кількісно [9, с. 185]. «Будь-яка типологія, – каже А. Ковлер, – це спосіб абстрагування, виділення загального, яке відображає сутність предмета дослідження, попри можливість множинності його форм» [3, с. 137]. Таке абстрагування, узагальнення пропонує своєрідну ідеальну конструкцію явища, яка відображає реальні процеси, але не існує в реальності в чистому вигляді. Типологія не є самоціллю, вона справді допомагає виявити єдність різноманіття форм демократії [3, с. 139].

Поняття типології досить багатогранне. А. Москвітін відзначає, що типологія існує як процес (діяльність), результат (побудована система), а також теорія (вчення). Причому перші дві іпостасі типології мають по два виміри: теоретичний та практичний. Із процесуального боку, типологія є інтелектуальною діяльністю щодо висунення й обґрунтування типологічних моделей («типологізація»), а також щодо застосування одержаних схем на практиці до аналізу реальних об'єктів (цей аспект автор іменує «типифікацією»). З результативного боку, типологія є ідеальним проектом, моделлю («ідеальна типологія»), а відтак – кінцевим систематизованим розчленуванням об'єкта, вираженим у схемах, таблицях тощо (власне типологія, «реальна типологія») [2, с. 31].

Відповідно до описаної вище схеми, зазначимо, що типологія форм держави охоплює чотири послідовні ланки:

- 1) типологізація – теоретичне висунення й обґрунтування типів форми держави, відбір типологічних ознак і вибір критерію типології;
- 2) ідеальна типологія – сукупність виділених на теоретичному рівні типів форми держави;
- 3) типіфікація – застосування теоретичних (ідеальних) типів для аналізу наявних на практиці форм держави, поділ останніх відповідно до цих типів і об'єднання у групи;
- 4) власне типологія – система реально існуючих у світі типів (груп) форм держави як результат попереднього поділу.

Внутрішня логіка цілісного типологічного процесу від висунення ідеальних типів до кінцевої типологічної схеми полягає в тому, що кожна з названих стадій є актуалізацією можливостей попередньої форми і, своєю чергою, передбачає подальші форми [2, с. 34].

Теоретичний фундамент усього типологічного процесу і його результатів становить вчення про типологію, або «метатипологія», як сукупність уявлень про принципи і методи типології, на яких ґрунтується діяльність дослідника [7, с. 58]. Зважаючи на це, вчення про типологію форми держави виступає, з одного боку, частиною вчення про форму держави в межах теорії держави і права, а з іншого – як частина загальнонаукової теорії типології.

Типологія форми держави має ґрунтуватися на виявленні не випадкових, а істотних, загальних ознак, властивостей, найбільш важливих для конкретного об'єкта, які можуть бути використані як критерії його розмежування. Відбір таких типологічних ознак проводиться згідно з принципами типології, якими є, насамперед, формальнологічні правила операції поділу обсягу поняття та правила діалектичної логіки [6, с. 28–44]. При цьому варто уточнити, що в процесуальному аспекті під принципами типології треба розуміти вимоги нормативного характеру, які визначають вибір типологічних ознак, а в результативному аспекті – самі підстави побудови типологічних схем.

З погляду формальної логіки, основними принципами типології форми держави доцільно визнати: 1) єдність підстави; 2) відповідність; 3) взаємне заперечення типів; 4) безперервність.

Принцип єдності підстави означає, що розмежування типів форми держави має здійснюватися за однією ознакою. Змішування різних підстав частково спостерігається в типології Г. Еллінека, який виділяв давньосхідну, грецьку, римську, середньовічну та сучасну держави [4]. Не можна також поділяти держави за формою, скажімо, на монархії, республіки та федерації, оскільки в такому разі підставою поділу слугували б різні елементи поняття форми держави.

Принцип пропорційності вимагає під час побудови типології враховувати всі можливі варіації вибраної підстави, так щоб сукупний обсяг типів відповідав усім обсягом діленого поняття. При цьому важливо також виявити і вилучити об'єктивно неможливі, штучні комбінації. Зважаючи на це, неповідомно є поділ форм правління на монархії і республіки, оскільки він не охоплює всієї множини форм правління, зокрема фашистської Німеччини або феодалної Польщі [6, с. 32].

Принцип взаємного заперечення типів передбачає чітке розмежування між типами за вибраною основою, не допускаючи при цьому, щоб вони перетиналися. Так, видається спірним виділяти разом з унітарною та федеративною формами державного устрою особливу форму – «регіоналізм», вертикальна організація влади в якій, на наш погляд, охоплюється поняттям унітарної держави, тобто є її різновидом, що правдою, характеризується при цьому більшим ступенем автономії регіонів.

Принцип безперервності полягає в необхідності послідовно виділяти типи без ігнорування найближчих ланок одного порядку. Порушенням цього правила був би розподіл монархій на абсолютні, дуалістичні та парламентські: два останні види мають бути об'єднані поняттям обмеженої (конституційної) монархії, яка займає місце в одному типологічному ряду з абсолютною монархією.

Окрім того, низка принципів типології форми держави продиктована правилами діалектичної логіки. До них варто зарахувати принципи: врахування якісних особливостей і закономірностей досліджуваної категорії «форма держави» та методологічних вимог теорії держави і права; відображення постійного розвитку і якісних змін форм держави; уточнення і вдосконалення типології з огляду на розвиток форм держави і поглиблення знань про них.

Отже, типологія державно-правових явищ може відбуватися за різними підставами – типологічними ознаками. Вибір останніх значною мірою залежить від застосовуваних дослідником методів типології, найважливішими з яких є синхронний та діахронний [6, с. 24]. Існування двох зазначених методів зумовлено тим, що будь-який об'єкт дослідження наділений статикою і динамікою, а отже, має свої закони організації та закони розвитку. Діахронний метод типології відображає закономірності й етапи історичного розвитку явищ. Синхронний метод спрямований на вивчення закономірностей і варіантів внутрішньої будови об'єкта з відомим відхиленням від етапу розвитку останнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Давыдов Ю. Н., Гайденко П. П. История и рациональность. Социология Макса Вебера и веберовский ренессанс / Ю. Н. Давыдов, П. П. Гайденко. – М. Политиздат, 1991. – 367 с.
2. Москвитин А. Ю. Основные принципы теории типологии и их применение к анализу типологических проблем в социальном познании : дис. ... канд. филос. наук / А. Ю. Москвитин. – Владивосток, 1999. – С. 31–34.
3. Ковлер А. И. Исторические формы демократии: проблемы политико-правовой теории / А. И. Ковлер. – М. : Мысль, 1990. – 256 с.
4. Общее учение о государстве. Право современного государства. Т. 1 / Г. Еллинек ; под ред. С. И. Гессен. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб. : Н. К. Мартынов, 1908. – 626 с.
5. Проблемы теории государства и права : учебное пособие / под ред. М. Н. Марченко. – М. : Юристъ, 2001. – 656 с.
6. Рожкова Л. П. Принципы и методы типологии государства и права / Л. П. Рожкова. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1984. – 116 с.
7. Слипченко Н. В. Роль и место понятия «типологии» в понятийном аппарате общей теории государства и права. Право и правотворчество: вопросы теории / Н. В. Слипченко. – М., 1982. – С. 58.

Отже, залежно від використовуюваного методу дослідження можуть бути виділені два основні різновиди типології форми держави: історична і структурна.

Історична, або генетична, типологія форми держави оснований на діахронному методі і відображає закономірності й етапи історичного розвитку форми держави. У такому аспекті типи форми держави є проєкцією відповідних історичних типів держави.

Структурна типологія форми держави ґрунтується на синхронному методі і відображає закономірності і варіанти внутрішньої будови (структури) форми держави, взятої поза рамками її історичних меж. Із цієї позиції тип форми держави потрібно розглядати як спосіб поєднання її елементів.

Історична типологія мала пріоритетне значення в радянській період розвитку вітчизняної юридичної науки. Сьогодні позиції про визнання значущості вивчення форм держави лише в рамках історичних типів держави дотримуються, зокрема М. Марченко [5, с. 183].

Зауважимо, що в літературі вказується на недостатність використання єдиного критерію типології. Основоположник теорії «ідеальних типів» М. Вебер стверджував, що соціальні науки, на відміну від історії, повинні встановлювати найзагальніші правила подій безвідносно до просторово-часового визначення цих подій. Згідно зі своєю методологією, М. Вебер конструює й аналізує три чисті ідеальні типи легітимного панування (харизматичний, раціональний і патріархальний), що простежуються в усі історичні епохи в будь-якій точці на Землі [1]. Л. Рожкова відзначає наявність таких типів форм правління і державного устрою, які незалежно від належності до того чи іншого історичного (генетичного) типу держави, зберігають щось інваріантне, якісь спільні ознаки, які уможливають існування загальних понять цих форм [6, с. 23]. Саме ці «інваріантні» ознаки, на наш погляд, виступають підставою структурної типології форми держави.

Структурна типологія форм держави ґрунтується на системному підході до розгляду форми держави як триєдиної категорії юридичної науки. Під час системного аналізу форму держави досліджують як цілісне, системне явище. Вона не зводиться до простої суми складових частин, однак передбачає взаємозв'язок елементів. Сукупність стійких відносин і зв'язків між елементами системи утворює її структуру. Наявність внутрішньої структури є невіддільною властивістю будь-якої системи, надає їй порядкованості. Структуру системної категорії «форма держави» утворює поєднання трьох її елементів: форми правління, форми державного устрою та політичного режиму з огляду на соціально-політичну реальність.

Висновки. Підставою (типологічною ознакою) структурної типології форми держави можна вважати спосіб поєднання її елементів: форми правління, форми державного устрою та політичного режиму. Поєднання може бути різноманітним залежно від національних, культурних, історичних та інших особливостей конкретної держави. У різних державах ті чи інші форми правління поєднуються з конкретними формами державного устрою і відповідними політичними режимами, утворюючи специфічну комбінацію елементів – той чи той тип форми держави.

8. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2001. – 776 с.
9. Чиркин В. Е. Государствоведение : учебник / В. Е. Чиркин. – М. : Юристъ, 2008. – 384 с.